

Govor na Prešernovi proslavi v Ankaranu

5. februar 2026

Spoštovane občanke in spoštovani občani Občine Ankaran, državljanke in državljani Republike Slovenije, spoštovane pripadnice in pripadniki italijanske narodne skupnosti, spoštovana dr. Tatjana Rojc, senatorka Senata Republike Italije!

Naj že na začetku svojega slavnostnega nagovora ob slovenskem kulturnem prazniku, ob Prešernovem dnevu, povem, da se tudi sam počutim nekoliko Ankarančan. Predvsem zato, ker sta moja mama Ivanka in oče Ilija desetletja preživela tukaj, v Ankaranu, ter ob pomolu na Sveti Katarini. Moj sin Aljoša pa je tu preživel poletja – v zanj najskrivnostnejšem in najlepšem parku na svetu. Ob tej priložnosti bi se rad zahvalil skupnosti, da je postavila najlepšo možno leseno brv na slanem travniku ob obali, ki mi pomeni več, kot si lahko predstavljate. Nazadnje sem na njej srečal Valterja, ki mi je v umetnosti več kot dve desetletji pomagal s svojim mojstrstvom, skupaj z odličnostjo njegovih sinov Eneja in Jakoba Saksida, da je bila naša umetnost oblikovana na najvišji svetovni ravni.

Da! To, da nocoj stojim tukaj pred vami, je privilegij, ki izhaja iz dejstva, da sem svoje življenje v celoti posvetil umetnosti.

In o umetnosti teče beseda!

Moja razsvetljena mati Ivanka me je pri šestih letih poslala v glasbeno šolo na ure klavirja v Ilirski Bistrici, pri štirinajstih pa me je vpisala v gledališko šolo v Ljubljani. Tistega septembra leta 1974, ko sem vstopil vanjo, sem v razmaku dobesedno petih minut – ne da bi se tega takrat zavedal – srečal dva Prešernova nagajenca za življenjsko delo.

Prvi je bil dramatik Dominik Smole, avtor ene najpomembnejših slovenskih dram, *Antigone*, drugi pa nenadkriljivi modernistični romanopisec Lojze Kovačič. Ko sem ga, še skoraj otrok, ves zmeden vprašal, ali je tukaj gledališka šola, mi je z nadvse umirjenim in žametnim glasom odgovoril: »Druga vrata levo.« Ko sem že hotel oditi, me je zaustavil in dodal: »Mladenič, in imejte se najlepše na svetu naslednjih petdeset let v umetnosti.«

In sem se imel.

To, da nocoj stojim tu pred vami, je del tega čudeža brez čudeža – umetnosti.

Te dni in ure se po štiridesetih letih znova srečujem s Prešernovim *Krstom pri Savici* in mu znova pritrujem skupaj z dr. Antonom Slodnjakom: da sodi med največje pesnitve človeštva.

V Ankaran sem prispel naravnost z vaj za scenski dogodek *Bogomilin križ :: Milenijska prekrstitev*, ki bo predstavljen to soboto v okviru slavnostne podelitve Prešernovih nagrad. Po nocojšnjem občinskem slavlju tukaj v Adrii se odpravljam neposredno na gledališko vajo, ki se začne ob deseti uri zvečer v Cankarjevem domu. Lahko si predstavljate, da sem globinsko potopljen v civilizacijska vprašanja, ki jih zastavlja France Prešeren in jih v tem času vsi skupaj doživljamo.

Dovolite mi, da pred vami izgovorim najkrajši možni odlomek iz prologa *Bogomilnega križa*:

»Svet se spreminja v algoritem: digitalno orodje je postalo naše okolje, človek pa prebivalec posredovane resničnosti.«

In preskok v zaključek prologa:

»To je boj za podaljšanje življenja človeške vrste. To je boj za novo razsvetljenstvo v imenu 22. stoletja. Vstopimo v milenijsko prekrstitev!«

Namen tega citata je, da lahko pred vami z vso odgovornostjo spregovorim o umetniku, ki je vizijo prekrstitve, ki jo danes doživljamo, utelešal že pred pol stoletja – o Edvardu Zajcu, mojem prijatelju v boju za lepoto sveta.

Edvard Zajec se je rodil leta 1938 v Trstu in je eden ključnih pionirjev računalniške umetnosti v svetovnem merilu. Temeljno vizualno znanje je pridobil na slovenski gimnaziji pri profesorju Avgustu Černigoju, učencu weimarskega Bauhauusa. Slikarstvo je študiral na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani v letih 1964–1966 in diplomiral pri prof. Gabrijelu Stupici.

Leta 1969 je na Politehniki v Trstu začel raziskovati umetniške možnosti računalniške tehnologije ter s tem postavil temelje računalniške umetnosti kot avtonomne discipline. Računalnik zanj ni bil zgolj orodje, temveč sredstvo, ki spreminja način mišljenja in razumevanja stvarnosti. Vedel je: če bo razvil računalniško umetnost, bo spremenil stvarnost.

Ena njegovih prvih prelomnih umetnin – zame celo najpomembnejša knjiga 20. stoletja v slovenskem prostoru – je bila interaktivna knjiga *Informatrix*. Sam sem njegovo delo prvič videl kot sedemnajstletnik v galeriji Emonska vrata v Ljubljani; istega leta sem gledal film *2001: Odiseja v vesolju*. V obeh umetninah je bil že prisoten koncept umetne inteligence.

Zato ni bilo nenavadno, da sem kot sedemnajstletnik napisal in v Slovenskem narodnem gledališču v Ljubljani uprizoril predstavo z naslovom *Računalnik. V modro.*, v kateri ima računalnik algoritemski dialog z mladim pesnikom. Zato ni bilo nenavadno, da sem se leta 2001 srečal z Arthurjem C. Clarkom na Šrilanki. In zato ni bilo nenavadno, da sem Edvarda Zajca leta 2014 povabil v KSEVT v Vitanje, kjer je postavil mojstrovino *Spektralni modulator*.

Edvard Zajec je ustanovil in vodil oddelek računalniške umetnosti na Univerzi Syracuse v New Yorku. Razstavljal je po vsem svetu, med drugim tudi na festivalu Ars Electronica v Linzu, kjer je leta 1987 prejel najvišje mednarodno priznanje za računalniško umetnost. Objavljal je teoretska besedila v najuglednejših revijah, med drugim v reviji *Leonardo*, ki je takrat izhajala v Parizu, danes pa pod okriljem MIT v Bostonu.

Ne morete si predstavljati, kako ponosna sva bila z Dunjo Zupančič, ko je MIT Press posvetil dve številki najini postgravitacijski umetnosti, Dunjinim mehatronom in umetniškim satelitom. Edvarda Zajca takrat ni bilo več med nami. Sprašujem se: kakšna bi bila sploh satelitska umetnost brez računalniške umetnosti?

V že zdavnaj minulem 20. stoletju je Edvard Zajec s svojim delom spodbudil generacije umetnikov, da računalnik razumejo kot konceptualno sredstvo umetnosti novega časa.

Naj za konec še enkrat poudarim: Slovenci smo prvo računalniško umetnino dobili že leta 1969!

Pred seboj imam dve knjigi pisem Edvarda Zajca. Ta pisma dokazujejo, da umetnost ni osamljen poklic, temveč trajen dialog – s časom, s tehnologijo, z metafiziko in s sočlovekom.

Hvala županu Občine Ankaran Gregorju Strmčniku, ki mi je dal priložnost, da pred vami spregovorim o Edvardu Zajcu, pionirju računalniške umetnosti, in mu ob tej priložnosti poklonim knjigi njegovih pisem – Aleksandru Rojcu v Trst in dr. Petru Krečiču v Ljubljano.

Posebej bi rad dve knjigi poklonil Andražu Gombaču, ki me je pripeljal v Ankaran, saj ne znam voziti avtomobila – čeprav je res, da sem opravil selekcijo za kozmonavta. Naj ob tem povem, da je Andraž Gombač izvrsten slovenist, komparativist, literarni urednik, novinar in še marsikaj drugega – in ne le voznik.

Vabim župana Gregorja in Andraža na oder!

Vsem vam iskreno čestitam ob prazniku umetnosti in kulture.

Hvala za vašo naklonjenost in pozornost.

Dragan Živadinov